

Bilim Susunca: Bilim ve Toplum Üzerine Yazılar ¹

Zübeyde DEMİRCİOĞLU ²

Başvuru Tarihi: 28.05.2024

Kabul Tarihi: 07.10.2024

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Öz

Bu çalışmada Alper Bilgili'nin 2021 yılında Timaş Yayınları tarafından yayımlanan Bilim Susunca başlıklı kitabı ele alınmaktadır. COVID-19 pandemisi toplumu daha önce olmadığı biçimde bilimle ilişkilenebilecek zorlamış; bir yandan bilimin kurtarıcı rolüne vurgu yapılırken diğer yandan bilimin meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Bu anlamda pandemi bilimin farklı boyutlarıyla tartışıldığı, sorgulandığı ve yerinden edildiği ya da hakkının yeniden teslim edildiği bir süreç olarak okunabilir. Bilgi'nin bu eseri pandeminin yarattığı böylesi bir kaos ortamında bilim ile toplum ilişkisini tekrar düşünmenin gerekliliğini ortaya koyan Türkçe literatürdeki nadir çalışmalardan biri olduğundan önem arz etmektedir. Bu değerlendirme metninde öncelikle kitabın kısa bir özetine ve tartışmaları derinleştirecek kaynak önerilerine; ardından kitaba ilişkin genel bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Pandemi, COVID-19, Bilim Sosyolojisi

Atf: Demircioğlu, Z. (2023). Bilim Susunca: Bilim ve Toplum Üzerine Yazılar [Alper Bilgili tarafından kaleme alınan Bilim Susunca başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 1969-1974.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, zubeyde.demircioglu@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8749-006X

Giriş

2019 yılının son çeyreğinde ilk kez Çin’de görülüp kısa zamanda küresel bir kriz haline gelen Yeni Koronavirüs (COVID-19) 11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Hayatın neredeyse tüm alanlarına nüfuz ederek derinden etkileyen bir toplumsal olgu olarak pandemi; bilimsel araştırma pratiklerini de dönüştürmüştür. Pai’nin (2020) ifadesiyle “araştırmaların covidizasyonu” gerçekleşmiş, pandemi yakın dönemin üzerinde en çok araştırma yapılan alanı haline gelmiştir. Araştırmalar genellikle doğa bilimleri ve temel bilimlerde yoğunlaşmış olsa da farklı sosyal bilim disiplinleri de pandemiye farklı boyutlarıyla ele almıştır. Bu alanlardan biri olan sosyoloji genellikle pandeminin sosyo-ekonomik etkilerine odaklanmıştır. Bu anlamda Bilgili’nin bilim sosyolojisi perspektifinden pandeminin bilim ile toplum ilişkisine odaklanan çalışması Türkçe literatürün nadir örneklerinden biridir.

Pandeminin erken evresinde yaşanan yoğun belirsizliğin sebep olduğu kriz toplumsal yaşamın sekteye uğramasına sebep olurken, bilim bu krizin tek çözümü olarak en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Hükümetler, sosyal mesafenin uygulanması, maske kullanımı gibi pandemiyle mücadele kurallarını gerekçelendirirken “Bilimi takip ediyoruz!”³ söylemine başvurmuşlardır. Böylelikle toplumun gündelik hayat pratiklerini etkileyen “yeni” kuralların belirleyicisi bilim olmuştur. Dolayısıyla toplumlar daha önce hiç olmadığı biçimde bilimle ilgilenmeye başlamış, pandeminin yarattığı belirsizlik ortamında bilimsel bilginin kendilerine rehberlik etmesini beklemiştir. Öte yandan pandemi komple teorilerinin, yanlış bilgilendirmenin, politize edilmiş bilimsel tartışmaların ortasında ciddi bir bilgi kirliliğine de dönüşmüştür. Bu anlamda pandemi hem bilimin kurtarıcı rolüne vurgu yapıldığı hem de bilimle ilgili soru işaretlerinin yükselişe geçtiği paradoksal bir evreye işaret etmektedir. Bilgili’nin “Bilim Susunca” başlıklı kitabı tam da böylesi bir atmosferde “bilimle ilgili klişe ve mitleri özellikle bilim tarihi ve bilim sosyolojisinin sunduğu imkânlarla, bilime düşmanlık etmeden tartışmayı” (s. 22) hedeflediğinden önem arz etmektedir. Pandeminin getirdiği risk ve belirsizlikler, bilimsel yöntemin temel normlarına aşına olmayan insanlar tarafından bilimin sürekli değiştiği ve istikrarsız olduğu şeklinde algılandığından bilime olan inancın sarsılması söz konusudur. Bu anlamda bilimin idealize edilmiş imajının aksine kendine has işleyiş mekanizmasının tartışılması bilime ilişkin yanlış algının aşılmasına katkı sunacaktır.

³ “Follow the science” söylemi özellikle uluslararası literatürde, bilim insanları, uzmanlar ve yöneticiler tarafından sıklıkla dile getirilmiş neredeyse pandemi döneminin sloganı haline gelmiştir. Bu söylemin eleştirel bir biçimde ele alındığı bir metin için bkz. Stevens, A. Governments cannot just ‘follow the science’ on COVID-19. *Nat Hum Behav* 4, 560 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0894-x>

Kitabın İncelenmesi

Kitap giriş ve sonuç bölümleri dahil olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. COVID-19'un toplumsal sonuçlarına ilişkin verilerle eşitsizliklere vurgu yaparak başlayan kitabın giriş bölümü bilim tarihindeki ırkçı ve ayrımcı örneklerle sürdürülmüştür.⁴ Daha çok Batı dünyasına ilişkin bir sorun alanı olarak görülen ırkçılık kitapta da özellikle Amerika verilerine dayalı olarak ele alınmıştır. "Bilimin Prestiji" başlıklı ikinci alt bölümde bilimin diğer bilgi türleri üzerindeki hegemonik üstünlüğünü nasıl inşa ettiği sorgulanmaktadır. Yazarın da ifade ettiği gibi bu üstünlüğün en önemli gerekçelerinden biri bilimin pratik faydasıdır. Öyle ki, "güçlerini paylaşmayı sevmeyen siyasetçiler ve devlet yöneticileri" bile bilimin pratik faydasının farkında olduklarından bilime önem vermekten gocunmamışlardır (s. 17). Yazarın konuyla ilgili verdiği Lenin ve Mao örnekleri bir tarafa bunun en yakın örneklerinden biri pandemi döneminde kurulan bilim kurullarıdır. COVID-19 pandemisi sırasında sağlık ile ekonomik hedefler arasındaki tercih zorunluluğu politika geliştirmeyi zorlaştırdığından sadece ülkemizde değil dünyanın çeşitli ülkelerinde tavsiye verici roller üstlenen bilim kurulları kurulmuş; bilim ile siyaset arasındaki ilişkiye dair önemli tartışmaların önünü açmıştır.⁵ Her ne kadar pandemi sürecinde politik gerekçelerle bilim karar mercii olarak öne çıkarılsa da, kamusal kararların alınmasında bilimin görevi seçeneklerin sunulmasıyla sınırlıdır, bilim herhangi bir seçeneğin seçilmesini dikte edemez (s. 71) ve uygulayıcısı olamaz. Kamusal kararların alınmasında elbette doğa bilimleri etkili değildir. Pandemi döneminde ülkemizde faaliyet gösteren Bilim Kurulunun yanı sıra Toplum Bilim Kurulunun da gündeme alınması bilimsel tartışmaların sosyo-ekonomik, psikolojik, dinsel ve etik yönlerinin de tartışılması gerekliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁶

Yazar, giriş bölümünün sonunda "Bilimi Susturmak" başlıklı bölümde, bilimin her soruya cevap verme iddiasında olmadığından ve sınırlarından söz ederek; bilimin cevap veremediği sorular karşısında sessiz kaldığını/kalması gerektiğini, bilimi konuşmaya zorlamanın bilimin itibarını zedeleyebileceğini ifade etmektedir. Kimi durumlarda bilim farklı ideolojilerin meşrulaştırılmasında araç olarak kullanılarak susmaya ya da konuşmaya zorlanabilir (s.23). Yazar bu görüşten hareketle Türkiye'deki ateizm, materyalizm ve natüralizm gibi akımların bilimin meşruiyetini kullanarak din/bilim karşıtlığını tetiklediğini öne sürer. Yazarın kitabın ilerleyen bölümlerinde yapacağı din/bilim karşıtlığı tartışması için bu bölüm bir zemin oluşturmaktadır.

"Doğa Bilimlerinde Sosyolojinin İzini Sürmek" başlıklı bölüm pandeminin getirdiği bilimsel belirsizlik ve ihtilaflar nedeniyle bilimin meşruiyetinin sorgulanır hale geldiği vurgusuyla başlamaktadır. Bilim doğası gereği ihtilaflar içerirken vatandaşlar uzmanlardan net ve kesin cevaplar beklemektedir. Vatandaşların vakıf olmadığı bilimin bu ihtilaflı doğası bilim sosyologları için ise bir araştırma nesnesine dönüşmektedir. Yazar bu noktada bilim sosyolojisi alanına bir giriş yapar. Bölümde alanın öncü isimlerinden Thomas Kuhn'un görüşlerine ayrıntılı biçimde yer verilmiştir. Kuhn bilimsel bilgi üretiminde sosyal etkenlerin oynadığı rolü ele alan ilk isimlerden biri olması açısından önemlidir. Kuhn'un açtığı yolda bilimsel alanı etkileyen sosyal etkenler, bilim insanlarının kişisel ya da akademik çıkarları, önyargıları, şartlanmalar, korkular, dönemin politik ve siyasal ortamı olarak sıralanabilir. Yazar bölümün devamında bilim tarihinden örnekler vererek sosyal etkenlerin bilimsel alana etkilerine odaklanır. Her ne kadar yazar siyasal, toplumsal ve bilimsel etkenlerin karmaşık bir şekilde etkileşime girdiğini ileri sürse de (s. 46) daha çok bilim insanlarını etkileyen psikolojik faktörlere odaklanmıştır. Bölüm bilimin sosyolojik analizinin gerekliliği ancak bu analizin bilimin meşruiyetini sorgulatacak derecede rölativist bir yere gitmemesi gerektiği uyarısıyla sona erer. Zira yazara göre rölativist

⁴ "Bilimde ayrımcılık ve ırkçılık son dönemlerde sıklıkla tartışılan temalardan biridir. Dünyanın en prestijli bilim dergilerinden biri olan Nature Ekim 2022'de bilimde ırkçılık konulu özel bir sayı yayımlayarak bilim dünyasına ilişkin özeleştirici örneklerinden birini ortaya koymuştur. Dergi sayısına erişim için bkz. <https://www.nature.com/nature/volumes/610/issues/7932>

⁵ Farklı ülke örnekleri üzerinden bilim kurullarını ele alan örnek bir çalışma için bkz. Williams, G. A., Diez, S. M. U., Figueras, J., & Lessof, S. (2020). Translating evidence into policy during the COVID-19 pandemic: bridging science and policy (and politics). *Eurohealth*, 26(2), 29-33.

⁶ Toplum Bilim Kurulunun kuruluş gerekçesi ve görevlerine <https://www.saglik.gov.tr/TR,65907/toplum-bilimleri-kurulu-saglik-bakani-koca-baskanliginda-toplandi.html> adresinden erişilebilir.

bakış açısı, bilimsel teorilerin doğruluk iddiasında bulunmasının makul olmadığı görüşünü savunmaktadır. Bilim sosyolojisinin farklı kanatları bu eleştiriye açıklık getirmektedir. Örneğin çoğu zaman bilime, hakikate ve nesnellığe yönelik bir saldırı olarak değerlendirilen sosyal inşacı yaklaşımın⁷ savunusu: olgular ve şeylerin hem sosyal olarak inşa edilmiş hem de doğru ve güvenilir olabileceğine ilişkindir (Bauchspies, Croissant & Restivo, 2018, s. 23).

“Koronavirüs, Tesla ve Dinlerin Geleceği” başlığını taşıyan üçüncü bölüm “bilim insanları her zaman insanlığın faydasını gözetmez” argümanını Nazi Almanya’sından verilen örneklerle pekiştirerek başlamaktadır. Yazara göre, bu argümana karşı yapılan araştırmalar pandemi sürecinde bilime duyulan güvenin yükseldiğini göstermektedir (s. 55). Ancak bazı başka araştırmalar (ör. Algan vd., 2021) pandemi sürecinde bilime ve bilim insanlarına duyulan güvenin ülkeden ülkeye önemli ölçüde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bilime ilişkin algı kültürel, sosyal, politik pek çok faktör ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, kutuplaşmanın fazla olduğu toplumlarda bilim kutuplaşmanın bir nesnesi haline gelmektedir. Amerika’da demokratlar ile cumhuriyetçiler arasındaki siyasi kutuplaşma bilime bakışı belirleyen bir etken iken bu kutuplaşmanın Türkiye’deki yansıması din ve bilim karşıtlığında bulunabilir. Bölümün devamı bu karşıtlığa ayrılmakla birlikte mesele pandemi özelinde de ele alınmış, yazar “koronavirüs doğa bilimlerinin dinlere karşı üstünlüğünü kanıtlamıştır” argümanını çürütmek üzere pandemi sürecinde bilime olan güvenin artmasının yanında kutsalla olan ilişkinin de güçlendiğini (s. 60) ileri sürmüştür. Bölüm sonunda yazar din ile bilimin elele vererek virüsün yayılmasına engel olması gerektiğini savunmaktadır (s. 78). Bu bölüm her ne kadar pandemiyle bağlantı kurularak ele alınsa da tartışmanın sadece din / bilim karşıtlığı ekseninde ele alınması çalışmanın odağının başka bir boyuta kaymasına neden olarak kitabın bütünlüğünü etkilemektedir.

Kitabın “İdeolojik Bir Araç Olarak Bilim Tarihi” başlığını taşıyan son bölümünde yazar bilim tarihi disiplinin Türkiye’deki serüvenine odaklanarak alana duyulan ilginin ideolojik saiklerle bağlantılarını, böylelikle ideolojilerin sadece bilimi değil bilim tarihini de şekillendirdiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ancak yazar bu noktada ideoloji kavramına negatif bir anlam yüklediğinin altını çizerek (s. 84) bilime ilişkin tartışmaların siyasi ve toplumsal gelişmelerden bağımsız değerlendirilemeyeceğini yineler. Bu anlamda Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk döneminde Müslümanların daha da spesifik olarak Türklerin bilime katkısının Batılı toplumlara ispat edilmeye çalışılması bağlamı içerisinde değerlendirilmelidir. Bu noktada akılda tutulması gereken siyasal ve toplumsal bağlamın kimi zaman rasyonel ve objektif değerlendirmelerin önüne geçebilme tehlikesidir. Yazar bilim tarihinin basit bir propaganda aracına dönüştürülmemesi uyarısıyla bölümü nihayettendirmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Daha önce de ifade edildiği gibi kitap, pandemi gibi toplumu bilime yaklaştıran bir süreçte bu ikisi arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir çalışma olarak alana önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca arka kapak yazısında Şükrü Hanioglu’nun da belirttiği gibi kitap tarihsel bağlamla güncel meseleleri birlikte ele almasıyla bilim tarihi disiplini açısından oldukça dikkate değerdir. Yazar kendi ifadesiyle “bilimle ilgili klişe ve mitleri özellikle bilim tarihi ve bilim sosyolojisinin sunduğu imkanlarla, bilime düşmanlık etmeden tartışmayı” hedeflemektedir (s. 22). Bu anlamda kitap bir bilimcilik eleştirisi olarak değerlendirildiğinde sadece pandemi süreci özelinde değil bilim tarihinden verdiği örnekler açısından zengindir.

⁷ Sosyal inşacılık, bilgi ve anlamın tarihsel ve kültürel olarak sosyal süreçler ve eylemler yoluyla oluşturulduğunu savunan sosyolojik bir teoridir. Teorinin kökeni Amerikan pragmatizmi (Pierce, Dewey, James), sembolik etkileşimcilik (Mead) ve fenomenolojiye (Schütz) dayansa da terimin sosyoloji literatürüne kazandırılması Peter Berger ile Thomas Luckmann’ın çalışmaları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berger, P. L. ve Luckmann T. (2018). Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi (çev. Vefa Saygın Öğütle). Ankara: Atıf Yayınları.

Ancak kitabın bilim sosyolojisiyle, bilim tarihiyle kurduğu gibi güçlü bir bağlantı kurduğunu söylemek güçtür. Zira bilim sosyolojisi esas olarak bilimi toplumsal bir kurum olarak ele alarak diğer kurumlarla ilişkisi bağlamında inceler. Bu anlamda din de bu toplumsal kurumlardan biri olarak bilimle ilişkilendirilebilir ve bilim sosyolojisinin konusu olabilir ancak doğrudan din-bilim karşıtlığının irdelenmesi ve yazarın kişisel pozisyonunu bu tartışmaya dahil etmesi bilim sosyolojisinden ziyade belki bilim felsefesi ya da din felsefesinin konusu olarak değerlendirilebilir. Kitaba ilişkin bir diğer değerlendirme yazısında Yanık (2021) kitabı bu bağlamda ele alarak kitabın bilim ile din ilişkisi boyutunu nasıl ele aldığını incelemiştir. Bu yazıda yapılmak istenen ise kitabın ilk bölümlerinde ortaya konduğu biçimde pandemi dönemiyle birlikte bilimin sosyal boyutlarına odaklanarak bilimin eleştirel bir biçimde sorgulanabilmesinin önünün açılması, tartışmasının genişletilmesidir. Ancak kitabın ilerleyen bölümlerinde tartışmanın din/bilim karşıtlığına odaklanması bilim sosyolojisi potansiyelini zayıflatmaktadır. Oysa pandemi dönemi bilimin işleyişine ilişkin ilginç ve çeşitli örnekler sunması açısından farklı boyutlarıyla müstakil olarak incelenmesi gereken bir süreçtir. Örneğin, süreç boyunca COVID-19'a yönelik çalışmalara finansal destek sağlanması ve çalışmaların daha hızlı biçimde yayımlanması konuyla ilgili araştırmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Ancak bu gelişme aynı zamanda birçok araştırmacının aslında uzman olmadığı alanlarda araştırma yapmasına ve kanser araştırmaları gibi kritik alanlardaki çalışmaların ertelenmesine sebep olmuştur. Bilim bilimsel alan dışındaki etkilerden doğrudan etkilemiştir. Bir başka örnek pandeminin başlangıcından itibaren virüsün kökenleri, bulaşma ve korunma yolları, tedavi yöntemleri ve aşı tartışmaları gibi bilimsel ihtilaflarda bilim insanlarının kimi zaman karşıt pozisyonlar benimseyerek halka ikircikli mesajlar vermesi, hatta Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi kritik öneme sahip otoritelerin dahi ekonomik ve politik kimi gerekçelerle birbiriyle çelişen tavsiyelerde bulunmasıdır. Tüm bu örnekler bilimi etkileyen sosyal etkenlere örnek teşkil edebilir.

Öte yandan yazar örnek tarihsel olaylar üzerinden bilimin susması gereken konularda konuşmaya zorlandığı eleştirisini getirmektedir. Böylesi bir bakış açısı bilimi ideolojiler karşısında pasif bir konuma indiger. Esasen bilim sosyolojisi, bilimin siyasetle ya da ideolojilerle karşılıklı etkileşimini ilişkisel biçimde ele almayı hedefler. Aslıyan bilimin basitçe siyasete alet edilmesi ve indirgenmesi değil bizzat bilimin siyasetle ya da siyasetin bilimle ilişki kurma biçimlerinin ortaya çıkarılmasıdır.

Son olarak kitabın içerik bütünlüğüne dair eklenmesi gereken husus, dördüncü bölümünün bilimin sosyal bağlamından bilim tarihi araştırmalarının ideolojik saiklerine sert bir geçiş yaparak ana temadan kopuk bir görüntü vermesidir. Bu durum kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinin daha önce başka bağlamlarda yazılmış ve yayımlanmış bölümler olmasıyla ilgili görünmektedir. Bu anlamda kitap iki odak etrafında örölmüş iki farklı içerikten müteşekkil görüntüsü vermektedir. Yazar bu iki odağı şu ifadelerle bir araya getirmeye çalışmaktadır: “bilim dışındaki tüm bilgi kaynaklarını reddetmenin, bilimi din ile doğası gereği çatışan bir uğraş olarak sunmanın ve bilimin idealize edilmiş gerçekçi olmayan bir tarifini kabul etmenin dolaylı olarak bilime zarar vereceğinden... bahsettim.”(s. 25). Bu ifadeden hareketle yazar “bilimin idealize edilmiş gerçekçi olmayan tarifini kabul etmeyen” bilim sosyolojisini bilim-din çatışmasıyla birlikte ele alarak bilimi savunmayı hedeflemektedir. Ancak bilimsel bilgi üretiminin sorgulanamaz olduğu fikrini eleştiren bilim sosyolojisiyle kurduğu ilgi sınırlıdır. Oysa COVID-19 pandemi deneyimi bilimin tartışma, belirsizlik ve ihtilafların gölgesinde gelişmeye devam ettiğini göstermesi açısından sorgulanmaya en elverişli dönemlerden biri olduğunu göstermiştir. Bu anlamda çalışmanın bu türden çabaların önünü açması umulmaktadır.

Kaynakça

- Algan, Y., Cohen, D., Davoine, E., Foucault, M. and Stantcheva, S. (2021). Trust in scientists in times of pandemic: Panel evidence from 12 countries, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(40), e2108576118.
- Baucspies, W. K., Croissant, J. & Restivo, S. (2018). *Bilim, teknoloji ve toplum: Sosyolojik bir yaklaşım*, B. Kuryel, Ü. Tatlıcan & B. Balkız (Çev.), Ankara: Phoenix.
- Berger, P. L. ve Luckmann T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*, V. S. Öğütle (Çev.), Ankara: Atıf Yayınları.
- Bilgili, A. (2021). *Bilim susunca: Bilim ve toplum üzerine yazılar*, İstanbul: Timaş.
- Pai, M. (2020). Covidization of research: what are the risks?. *Nature medicine*, 26(8), 1159-1159. <https://doi.org/10.1038/s41591-020-1015-0>
- Stevens, A. (2020). Governments cannot just 'follow the science' on COVID-19. *Nat Hum Behav*, 4, 560. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0894-x>
- Williams, G. A., Díez, S. M. U., Figueras, J. and Lessof, S. (2020). Translating evidence into policy during the COVID-19 pandemic: bridging science and policy (and politics). *Eurohealth*, 26(2), 29-33. Erişim adresi: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/336293/Eurohealth-26-2-29-33-eng.pdf>
- Yanık, M. (2021). Kitap tanıtımı: Bilim susunca. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji Dergisi*, 36, 64-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tabula/issue/67576/1023389>

Araştırmacı Katkısı: Zübeyde DEMİRCİOĞLU (%100).